

**Waarom de landschapsgeschiedenis vandaag niet aux sérieux wordt genomen. Een pleidooi voor een «sociaal-regionale» benadering .
Een subjectieve kijk op de evolutie van de historische geografie.**

De interesse voor de landschapsgeschiedenis zit vandaag ten dele terug in de lift. Toch kan de discipline zich maar schoorvoetend de plaats veroveren aan het wetenschappelijk firmament die het verdient. Onzes insziens is dat het gevolg van een te geringe methodologische uitbouw die aantoonde hoe en waarom de mens dat landschap heeft getransformeert ten zijnen behoeve. Een wetenschap behoort namelijk in de eerste plaats te verklaren!

Doel van deze bijdrage is een pleidooi voor een meer verklarende, ‘sociaal-historische interpretatie’ en tegelijk een meer regionale en terreingebonden analyse van het historisch landschap.

Eerst zullen we trachten op basis van een historische schets van het landschapshistorisch onderzoek enkele antwoorden te schetsen op de vraag waarom een degelijke ‘sociale interpretatie’ van het landschap zo moeilijk van de grond komt. Daarna zullen we kort met enkele pennetrekken en voorbeelden proberen aan te tonen hoe een sociaal-regionale landschapsanalyse o.i. dan wel kan worden aangepakt.

Beginnen we deze korte uiteenzetting met de historische oorzaken van de o.i. grotendeels deficiënte aanpak van de landschapsgeschiedenis.

Jelle Vervloet, wiens eervol afscheid we hier vandaag vieren, heeft vele van de hierna geschetste evoluties van nabij meegemaakt. Het was, als ik me niet vergis, in de jaren 1970 dat hij zijn eerste passen zette in de academische wereld. Op dat ogenblik was de historische geografie nog volop in leven. Vooral in Nederland had de naoorlogse vooruitgangsidee ervoor gezorgd dat men sterke interesse vertoonde voor de verklaring van de groei van het – ten dele op foute gronden veronderstelde- kustmatige land dat men dacht dat Nederland was. Ook de kwetsbaarheid van dat land, mede na de overstromingen van 1953 had ervoor gezorgd dat de historische geografie hier goed werd uitgebouwd. Maar vanaf de jaren 1970 begon er ook een zekere ommekeer....

1/ De achteruitgang van de aandacht voor historische geografie in de jaren 1970 laat onuitwisbare sporen na tot vandaag. Historici en sociaal-geografen keren zich af van het landschap.

Hoewel wij pleitbezorger zijn van een hernieuwde en diepgaander integratie van sociaal-economische geschiedenis en wij zullen zien dat hier juist nog hele veel mogelijkheden liggen, is het, merkwaardigerwijze, de opgang van dezelfde economisch-sociale component en van de theorievorming die zowel in de geschiedenis als in de geografie in de jaren 1960 en 1970 en 80 de regionale en lokale aanpak in de landschapsgeschiedenis verdrongen heeft.

Heeft de sociaal-economische geschiedenis dan in het verleden geen oog gehad voor de geschiedenis van ons cultuurlandschap en hebben landschapshistorici geen aandacht

gehad voor de geschiedenis van het landschap? Toch wel, maar niet zoals het landschap dat naar onze mening verdient.

Net voor maar vooral na de tweede wereldoorlog leek de tijd in menig land rijp om de sociaal-economische geschiedenis in belangrijke mate te integreren in de geschiedenis van onze cultuurlandschappen. Vooral de Annales-school met Marc Bloch en Lucien Fèbvre waren koplopers op dat vlak in hun streven naar regionale 'totaalgeschiedenis'. Met de jaren 1960 en 70 en begin jaren 1980 beleefde de sociaal-economische geschiedenis zelfs een hoogtepunt waarbij men overigens ook andere sociale wetenschappen in de discipline integreerde.

Toch heeft zich dan tegelijk een breuk voorgedaan en de meeste historici, ook die zeldzame die geïnteresseerd geïnteresseerd waren in de sociaal-economische geschiedenis trokken zich uit de landschapsgeschiedenis terug. Dit heeft te maken met een ongebreideld geloof in de economisch geschiedenis als onafhankelijke discipline. In de economische modellen (het Smithiaanse model, het monetaristisch model, het neomarxistisch model etc...) waarop men zich baseerde kwam het landschappelijke niet meer aan bod. In het meest extreme geval schakelde men zelfs over naar een zuiver theoretische, 'cliometrische' aanpak. De landschapsgeschiedenis werd overgelaten aan (macro-) geografen en nadien ook aan archeologen.

Ook de geografie was vanaf de jaren 1970-80 aan verandering toe en kwam ook onder invloed te staan van de 'maatschappelijke' aanpak, wat zich uitte in de zgn. 'new geography'. Het resultaat was dat ook in de geografie modellen en theorievorming sterker aan bod kwam. Helaas was dat in vele gevallen ook ten koste van de link met het landschap op het terrein, dat -mits enige overdrijving- bijna exclusief het onderzoeksobject werd van de fysische geografen. Binnen de 'New geography' groeide toen vooral de interesse voor de toepassing van macro-economische modellen op de geografie. Binnen de sociale geografie werden modellen als dat van Von Thünen, van Christaller en vooral dat van Wallerstein erg populair. Vooral de wereldsysteemanalyse van Wallerstein en anderen kwam tot ontwikkeling als 'general model' voor allerlei sociale disciplines. Dit laatste model is nadien wel wat minder populair geworden, maar kent nu een nieuwe 'boost' met de 'ecologische' invalshoek, waarover straks meer. Belangrijk is hier te stellen dat de lokale aanpak (en dus ook het contact met het 'fysieke landschap') van de historische geografie eronder leed. Regionale studie kwam nog wel aan bod, maar dan vooral uitsluitend vanuit de optiek van de interregionale of internationale gebondenheid van de regionale evoluties. Mensen als Paul Claval waren toen zelfs zo radicaal dat ze vonden dat een historiserende kijk op het landschap niet (meer) hoefde.

2/ de 'putch' van de archeologen.

Bovengeschetste evolutie leidde ook tot een soort splitsing van "historische geografie" en "landschapsgeschiedenis", vooral in het Engels taalgebied. Alleen de landschapsgeschiedenis hield nog voeling met het landschap zelf zoals het op het terrein kon waargenomen worden. Dat waren nu geen geografen of historici meer maar... archeologen die noodgedwongen uit het carcan van de schervenzoekerij geraakten en

zich mede dankzij de vooruitgang van de aardwetenschappen (en de daaruit voortgekomen geoarcheologie) en de survey technieken meer en meer en terecht opwierpen als degenen die landschapsgeschiedenis in stand hielden. Inzake 'sociale' interpretatie van het landschap bleven zij echter veelal steken in een Malthusiaanse interpretatie.

3/ Nieuw aandacht voor het landschap vanaf de jaren 1990 bij historisch geografen leidt niet tot een bevredigende methodologie

Vanaf de jaren 1990 is er dan weer geleidelijk nieuwe aandacht gekomen voor de landschapsgeschiedenis maar ook die aandacht was mijns inziens onbevredigend om het vakgebied in de goed richting te drijven. De vernieuwde aandacht kwam er door een drietal redenen: 1/ de postmodernistische en conceptuele trend in de sociale wetenschappen 2/ de vernieuwde aandacht voor ecologie 3/ verwant hiermee, de aandacht voor landschapswaardering. Ik zal deze drie trends even overlopen en kijken wat de verdiensten zijn van deze drie stimulansen, maar vooral ook waarom ze ons onvoldoende lijken om de historische geografie de plaats te geven die het verdient.

De postmodernistische en conceptuele hype die vooral vanaf de jaren 1990 de kop opstak heeft de aandacht voor landschap maar in beperkte mate kunnen keren. In het postmodernisme is een subjectieve kijk op het historisch verleden de enige mogelijke kijk, dus ook de kijk op historische (en zelfs hedendaagse) landschappen. Thema's bij uitstek zijn nu visies op het landschap, landschappen als symboolfunctie en zelfs imaginaire landschappen. (Schama) Het doet bevreemdend aan hoe dergelijke analyses vaak gebeuren vanuit een geringe kennis van de sociale relaties en hoe een essentiële overlevingsfactor van de mens, met name de drang naar productie en reproductie over het hoofd wordt gezien in de verklaring.

Een andere nieuwe tendens is wat ik zou noemen de ecologische invalshoek van de HG. Met de ontwikkeling van de milieugeschiedenis of de ecologische geschiedenis als aparte discipline kreeg ook het landschap meer aandacht. Milieugeschiedenis is evenwel veel ruimer dan landschapsgeschiedenis. Waar beiden de relatie mens- natuur als studieobject hebben houdt de landschapsgeschiedenis zich alleen bezig met het visuele deel van het milieu. Milieugeschiedenis daarentegen is zoveel ruimer. Mede doordat toonaangevende mensen binnen de discipline zoals Johnn Mc. Neill en anderen een globale aanpak van de milieugeschiedenis voorstaan en de verbinding leggen tussen de evolutie van globalisering en milieugeschiedenis bevorderden zij ook een globale en niet terreingebonden aanpak van het landschap waardoor de landschapsgeschiedenis er weinig mee vooruit kwam en komt. Bovendien houdt de "ecologische aanpak" vaak ook in dat men meer naar een fysisch determinisme neigt in de verklaring van milieu én landschap. Ook dit is o.i. geen goede evolutie.

De hernieuwde aandacht voor waardering tenslotte gaf dan weer al te vaak aanleiding tot het maken van al te oppervlakkige en onder tijdsdruk gerealiseerde studies.

Kortom, de hernieuwde aandacht voor het landschap die er zeker al was voor het einde van ons millenium heeft het fundamentele onderzoek over landschapsgeschiedenis niet echt positief beroerd. De eigelijke landschapsgeschiedenis bleef weinig historiserend. Het aantal historisch-geografen bleef gering.

4/ Een milleniumbug? Nieuwe vlucht en limieten van hedendaagse landschapsgeschiedenis. Nieuwe technieken en nieuwe methoden: de landschapsbiografie

Het nieuw millenium stuurde de landschapsgeschiedenis toch verder in de goede richting. Men kan zeggen dat de interesse voor landschapsgeschiedenis terug in de lift zit.

Nieuwe technieken:

Dit heeft grotendeels te maken met de verderschrijdende interesse voor het beleid inzake het landschap als erfgoed. Of de interesse voor *de studie* van dat landschap eveneens en in gelijke mate is gestegen is nog de vraag. Wel is men op zoek naar nieuwe methoden die het landschapsonderzoek weer op gang kunnen trekken, nadat het de voorbije decennia toch niet zoveel aanhang vond, zeker niet bij historici.

Een nieuwe tendens die men vanaf dan ontwaarde in de landschapsgeschiedenis is het feit dat een grondige analyse van het (hedendaagse) landschap steeds meer een rol speelt als 'bron' voor de geschiedenis van de vorming van het cultuurlandschap. Dit is een lovenswaardige evolutie, want te lang is de 'link' met het hedendaagse landschap te weinig gelegd, vooral door historici. Heel wat historisch-geografische hypothesen zouden direct naar het land der fabelen kunnen zijn verwezen wanneer een vergelijking met het hedendaagse landschap mogelijk was geweest. De nieuwe (GIS) technieken laten dat nu evenwel veel beter toe. Toch houdt ook deze nieuwe invalshoek het gevaar in dat men te vluchtig omgaat met het historisch karakter van het cultuurlandschap omdat de variabele sociale context waarin waarin het landschap ontstond in een dergelijke benadering vaak te weinig aan bod komt.

Brengt een nieuwe methodologie 'biografie van het landschap' soelaas?

Na de milleniumovergang werd vooral in Nederland een nieuw begrip geïntroduceerd dat ten dele teruggaat op antropologische studies van materiële cultuur: de '*biografie van het landschap*'

Jan Kolen, die grotendeels verantwoordelijk is voor de introductie van dit begrip schrijft het zo:

“Uitgangspunt van de landschapsbiografie is dat landschappen door de tijd heen als het ware hun eigen levensgeschiedenis opbouwen. De begrippen 'biografie' en 'levensgeschiedenis' hebben in dit verband uiteraard een metaforische betekenis. Ze zijn bedoeld om de menselijke factor, het subject, weer een plaats te geven in het landschapsonderzoek...” Hij gaat verder “ De landschapsbiografie richt zich in het bijzonder op de gelaagdheid en temporaliteit van plekken, landschappen en regio's”

Het is bovendien de idee dat een ‘long run visie’ op regionale landschappen per definitie de link legt met het hedendaagse landschap en aldus ook in het beleid van toepassing kan zijn.

Een dergelijke regionale benadering heeft veel verdiensten: het noopt tot een noodzakelijkerwijs tot synthese en globalisering want ‘biografieën’ beginnen bij de ‘geboorte’ van dat landschap waarbij men er niet voor terug deinst om te starten in de prehistorie. Veel aandacht gaat hierbij niet alleen uit naar concrete landschapsreconstructie, maar ook naar de visie op het landschap of, anders gezegd, naar de manier waarop men over een regionaal landschappelijke omgeving dacht en hoe die indruk in de loop der tijden veranderde. Dat is ongetwijfeld een uit het postmodernistische overgenomen visie die een andere kijk toelaat op landschapsgeschiedenis. Ook het ‘culturele’ aspect wordt sterk benadrukt in de landschapsbiografie, waarbij men aan ‘cultuur’ eerder de enge betekenis schijnt te geven en de nadruk legt op de symbolische (vaak religieuze) waarde van landschapselementen. Soms gebruikt men voor een dergelijke analyse de term ‘culturele landschapsbiografie’ (Nico Rooymans). Ongetwijfeld is ook die visie sterk vernieuwend, niet in het minst omdat ook die kijk goed aansluit bij de moderne kijk op landschapsgeschiedenis en landschapsarcheologie waarbij men veel meer aandacht schenkt aan de maatschappelijke context en landschapsperceptie een minstens even grote rol toebedeelt als de studie van materiële landschapselementen.

Globaal genomen is echter de grootste verdienste, zoals we hierna zullen zien, de terugkeer naar de *regionale* benadering van landschappen.

Toch houdt een dergelijke visie beperkingen in en dat om verschillende redenen.

Vooreerst is het zo dat in een dergelijke optiek m.i. het gevaar schuilt van overwaardering van de ‘culturele landschapselementen’ (in enge zin) en een onderwaardering van het cultuurlandschap als essentieel onderdeel van de sociaal-economische structuur van de maatschappij die het cultuurlandschap. Het vaak warrige begrip ‘cultuur’ is op zich geen verklaring voor het gedrag van mensen. Ik kom hierop terug. Dit heeft mede te maken met het nog te geringe interesse van historici voor de landschapsgeschiedenis, al kunnen ook archeologen veel bijdragen tot een verder doorgedreven sociaal-economische analyse van regio’s.

Tenslotte houdt ook het feit dat men ervan uitgaat dat de biografieën in kwestie rechtstreeks bruikbaar zijn voor landschapsbeheer het gevaar in men niet de wetenschap centraal stelt maar het economische gebruik ervan. Gevolg is ook dat de ‘biografieën’ per definitie een zeer lange termijn overkoepelen, velen beginnen van in de prehistorie en gaan tot vandaag. Bronnenloze en bronnerijke perioden worden op gelijke voet bestudeerd waardoor men vaak in en noodzakelijke ‘vaagheid’ belandt zonder dat de eigelijke mechanismen van landschapsverandering kunnen worden bloot gelegd.

U hebt het begrepen, ondanks het feit dat de landschapsgeschiedenis weer in de lift zit heeft deze discipline m.i. nog geen goede wetenschappelijke basis. Dit is vermoedelijk de oorzaak van het feit dat de geschiedenis van ons landschap niet altijd ‘au sérieux’ wordt genomen en onder vuur komt te staan van ondermeer de landschapsarchitecten die zich dezer dagen opwerpen als de nieuwe ‘exclusieve’ ‘landschapsvormers’.

5/ Een alternatief? De 'agrosystemisch' benadering en het landschap

Een alternatief dat we al een tijdje voorstaan voor een wetenschappelijke benadering van de geschiedenis van de evolutie van het platteland en in deze context van het (rurale) landschap in het bijzonder, is, wat we noemden, de sociaal- agrosystemische benadering. Misschien zijn er betere termen denkbaar zoals, 'regionale sociale productierelatieanalyse', of 'regionale sociale landschapsanalyse' maar dergelijke termen worden al snel weinig genietbaar. Belangrijker dan de term zelf is de inhoud ervan.

Met de landschapsbiografie heeft een dergelijke benadering gemeen dat ze per definitie de regio als basis van studie heeft. Niet de hedendaags regio weliswaar, maar regio's de historisch een zekere sociale eenheid vormden worden als basis genomen.

Basis van de redenering is de wetenschap dat de mens in het grootste gedeelte van zijn geschiedenis de eerste plaats zijn overleven als hoofddoel gehad heeft. Een tweede uitgangspunt is dat de mens onmogelijk dat productieproces als individu heeft doen functioneren: produceren is altijd een collectieve bezigheid geweest. Vandaar dat de mens zich sociaal georganiseerd heeft om dat te doen. Vroeger was die sociale organisatie eerder (maar niet exclusief) lokaal en regionaal georganiseerd. Die sociale productieorganisatie was tevens het kader voor andere sociale relaties die de cohesie bevorderden, de sociaaldemografische en de culturele in de enge betekenis van het woord.

Dergelijke sociale organisatievorm noemen we een sociaal agro-systeem. Dit is dus een ruraal productiesysteem dat gebouwd is op specifieke regionaal bepaalde sociale relaties tussen mensen die (vandaar *sociaal* agrosysteem), rechtstreeks of onrechtstreeks betrokken zijn bij het productieproces van dat gebied. Een dergelijk agro-systeem was niet stabiel en kon zich wijzigen doorheen de tijd.

In deze sociale productieorganisatie die gedurende eeuwen regionaal bepaald was, had het landschap een belangrijke plaats. Het vormde de individuele en vooral ook collectieve omgeving waarin die productie plaats vond. Het vormde tevens de 'resource/hulpbron' waarin, zeker in een rurale gemeenschap, de productie zelf plaats greep. Op die relatie tussen het landschap en de (evolutie van) de sociale agro-systemen komen we terug.

Dit regionale productiesysteem was/is opgebouwd uit een aantal elementen die op elkaar inwerken. Verandering van één element kan gevolgen hebben voor heel het agro-systeem en dus belangrijke landschapsveranderingen voor gevolg hebben gehad. Het is onmogelijk om alle elementen die op regionaal vlak samenleving en productie bepalen te bespreken in deze context.

Zo is er vooreerst de rol van de natuurlijke omgeving, van natuurlijke vestigingsmogelijkheden en beperkingen. Een analyse als deze is daarom per definitie ook pluridisciplinair. Maar de analyse is verre van geografisch deterministisch. Veel

belang wordt geacht aan de manier en het doel van produceren en de landbouwtechniek waarbij men gaat tot op het productieniveau van de individuele (type-) hoeve zelf en ene onderscheid maakt naar productiedoeleinden en invloeden. Ook het demografisch aspect en de daarmee samengaande familiestrategieën zijn er van belang al hangt dat in grote mate af van de sociale relaties bepaald door de eigendomsrechten (property rights), eigendomsverhoudingen en machtsstructuren ('politiek') die zeer veel aandacht verdienen en vaak in grote mate de regionale diversificatie en chronologische evoluties bepalen. Ook de inkomensstrategieën en de arbeidsrelaties die eruit voortvloeien speelden een grote rol en –mogelijkheden van boeren. Inkomstrategieën van de peasants en farmers in relatie tot de toegang tot de markten en de Kapitaal input of omgekeerd de lastendruk van niet economische machten (heren, staat..) dienen er ook in aan bod te komen. Verder elementen zoals risicobeperkende en/ of risicovergrotende strategieën van niet – economische machten.

Een regionaal agrosysteem stond, ook in het verleden echter nooit alleen op zichzelf. Ook vroeger al waren er niet onbelangrijke invloeden van andere, vaak aangrenzende gebieden. Op een nog hoger niveau stonden dan de supraregionale invloeden als landschapsvormende factoren die vaak cultureel-religieus van inslag waren (vb De invloed van het 'animisme' De invloed van de kerk en religie op de nederzettingen). Tenslotte hadden ook Supra-regionale economische interrelaties ene groeiend belang waarbij zelfs van opkomend wereldsystemische invloeden à la Wallerstein kan worden gewaagd.

We onderscheidden -zeer ruw, verfijning is nodig- een 5-tal productiesystemen die bij ons voorgekomen zijn. (ZIE DIA); hierna zullen we ze even verder becommentariëren.

Onder invloed van politiek, interne of externe economische evoluties en zelfs van natuurrampen wijzigden sociale agrosystemen zich doorheen de tijd, al was de evolutie vaak, maar niet altijd zeer langzaam

Al deze productiekenmerken en elementen van sociale cohesie stonden niet alleen in een relatie met elkaar maar *konden* allen landschappelijke gevolgen hebben.

Ik zeg wel *konden*. De relatie tussen landschap en sociaal agrosysteem is echter complex. De mens is pragmatisch en gemakzuchtig en vooral had zeker in het verleden niet genoeg kapitaal en ook niet genoeg juridische mogelijkheden (eigendomsverhoudingen!) om het landschap altijd per definitie zo efficiënt mogelijk aan te passen aan zijn wijzigende agrosysteem. Steeds werden waar mogelijk oude elementen van een landschap aangepast of gebruikt zonder dat daarom de meest efficiënte weg gekozen werd. In elk landschap huizen dus nog kenmerken van een vroegere productieorganisatie, en in een toekomstig systeem zullen ook weer nog oudere elementen worden meegenomen... Alleen daarom al is het onmogelijk om vanuit een hedendaags landschap alleen - zoals men vroeger wel eens vb in Duitsland heeft geprobeerd- vroegere evoluties af te leiden zonder dat dit getoetst wordt aan historische en archeologische bronnen. Wegens dezelfde oorzaak is het anderzijds wel zo dat oorspronkelijke structuren van het landschap, bijvoorbeeld na de ontginning en na de instelling van de eerste eigendomsrechten vaak het langst

overleven en kunnen we toch nog belangrijke sporen terug vinden van oude landschappen.

Er dient bij de besproken agrosystemische benadering evenwel o.i. een onderscheid te worden gemaakt tussen maatschappijen die sterk lokaal verankerd waren en maatschappijen die dat veel minder zijn. Er is idd een voortschrijdende tendens naar een loskoppelen van de regio en de productieorganisatie. De regionale verankering, ook met het landschap vermindert grotendeels als de bewoning los komt te staan van de landbouw ter plaatse, want dan vervalt grotendeels link van de bewoners met de grond waarop ze wonen. Dit is het geval vanaf 19de eeuw met de opkomst van de pendelarbeid en van industrialisering. Vanaf dan zal men de regio's duidelijk anders moeten beschouwen, en zijn oude grenzen vervaagdEen andere sociale, niet meer agrosystemische maar eerder productiesystemische benadering zal dan noodzakelijk zijn. De oude regionaal agro-systemische landschappelijke kenmerken werden vanaf toen meer en meer nutteloze relictten waar men tot een recent verleden weinig aandacht voor had...

Kortom, een landschap verklaren is per definitie een zeer moeilijke aangelegenheid. Het is nodig dat er historische dieptestudies gebeuren die verder gaan dan alleen het eigenlijke landschap maar de gehele maatschappijstructuur omvatten. Dit moet gebeuren in collectieve interdisciplinaire teams waar historici, archeologen en geografen samenwerken. Het enige voordeel dat we hebben is dat in het AR men vaak zeer lokaal-regionaal bezig was. Regionale studies op die wijze zijn mogelijk in teamverband. Helaas ontbreekt daarvoor vaak het geld en is echte samenwerking in deze individualistische maatschappij vaak moeilijk.... De landschapsgeschiedenis moet uit het eng geografisch kader worden gelicht. Alleen dan zal deze discipline zich kunnen ontwikkelen tot een volwaardige wetenschap die wel aux sérieux kan worden genomen.

6/ Eén voorbeeld: Vlaanderen (het oude graafschap)

Op het gevaar af van mezelf tegen te spreken en de indruk te geven dat verklarende landschapsgeschiedenis in de zin die we bepleitten een zeer oppervlakkige zaak is wil ik eindigen met enkele illustrerende elementen over het mij welbekende Vlaanderen en kort enkele vorderingen belichten in verband met socio-agro-systemisch onderzoek dat daar aan gang is. We zullen vooral de nadruk leggen op de rol van de eigendomsstructuren in de landschapsevolutie die vaak regionaal gediversifieerd en zelfs tegenovergesteld was.

Ik verwijs nog even naar de 5 grote productiesystemen (DIA)

Voor zover we daar voor de vroegste periode zicht op hebben is Vlaanderen, evolueerde het Vlaamse platteland in de loop van de Middeleeuwen vanuit type twee en drie in onze oplijsting. Er was namelijk in sommige regio's in de vroege Middeleeuwen een zgn **“beperkte commerciële « heerlijke » economie”** die geleid werd door niet betrokkenen bij het productieproces (vb. de graaf). Hier werd het economisch proces gestuurd vanuit het initiatief van grote heren of instellingen. Daarnaast en ten dele daaruit voortvloeiend bestond er een **“overlevingseconomie van peasants” die ook konden genieten van vruchtgebruik op de gemeenschappelijke gronden die dan nog talrijk waren. De**

heren en grootgrondbezitters hadden zich er grotendeels terug getrokken uit het productiebeleid en het overgelaten aan de boeren zelf die ook de meeste eigendomsrechten naar zich hadden toegeëigend. Dit leidde in Vlaanderen tot een grote bevolkingsgroei in de 12-13de eeuw. Al snel evolueerde men dan ook naar type 4 in diezelfde eeuwen waarbij kleine peasants de meerderheid van de bevolking vormden. Heel veel verschil moet er rond 1250 dus niet geweest zijn in de meeste regio's van Vlaanderen.

Maar rond die tijd sloeg het om en ontstonden er duidelijk twee grote agrosystemen die geheel anders gingen evolueren!

In kust-Vlaanderen ging de overlevingseconomie met haar meerderheid van kleine bedrijven die in de eerste plaats produceerden om hun familieleden te laten overleven over kop. Door groeiende ecologische problemen die er het gevolg waren van overontginning stegen de kosten van de kleine boeren snel. Het aanvullend inkomen van de turfwinning volstond niet meer. Hun bedrijven kwamen progressief in handen van grootgrondbezitters die vaak ver weg woonden en zich niet veel aantrokken van duurzame ontwikkeling in het kustgebied. Alleen grote en steeds grotere bedrijven konden overleven maar ook die hadden te kampen met moeilijkheden omdat door het wegtrekken van de kleine boeren de loonkosten erg stegen. Noodgedwongen moesten die grote boeren op de commerciële toer en hun producten op de markten gaan verkopen. Men evolueerde er naar een commerciële bedrijfswinsteconomie (type 5 in ons schema) Van 1300 tot 1600 voltrok zich hier dan ook een belangrijk concentratieproces dat ook landschappelijk grote gevolgen had. Vele bewoningskernen werden verlaten en waar men eerst nog lang ook op de grote bedrijven steeds meer kleine percelen bewerkte ging men op termijn (met een time-lag op de economische evolutie) ook de percelen herverkavelen tot reuzepercelen zoals we die er tot vandaag soms nog vinden.

DIA

In binnen- Vlaanderen extremiseerde zich de **Commerciële overlevingseconomie van peasants zonder commons (type 4)**. **De gemene gronden waren er ingenomen en vroeg geïndividualiseerd. De meeste bedrijven werden er nog kleiner** in plaats van groter. Voor de meeste bedrijven was een aanvullend inkomen onontbeerlijk om te overleven. Hier floreerde dan ook de zgn. protoindustrie en werkten de meeste kleine peasants ook in de vlas- en linnenindustrie die er in de 17-19de eeuw een absolute boost kende! De tegenstelling met kust-Vlaanderen kon niet groter zijn! De opdeling van de percelen was er dus ook groot en er onstond een complex en ongeorganiseerd lappendeken van kleine percelen die vaak pas recent sinds de ruilverkaveling werden weggewerkt en hier en daar ook nu nog zichtbaar zijn.

Er onstond ook een band tussen de twee grote sociale agrosystemen omdat er een belangrijke seizoenarbeid plaats vond waarbij werknemers uit binnen-Vlaanderen in het hoogseizoen tijdelijk gingen werken in het kustgebied.

Dit algemene beeld kan echter nog worden genuanceerd. Ook die nuances zijn vaak het gevolg van historische evoluties die dikwijls met gedifferentieerde eigendomsrechten te maken hebben en soms ook nu nog sporen nalaten in het landschap! Inderdaad, zo was

het binnen-Vlaams gebied niet homogeen inzake structuur en dus ook niet inzake landschappelijke fysionomie. In sommige subregio's speelde het grote bedrijf een grotere rol als "convivium" van het kleine bedrijf, dan elders.

Dat was bijvoorbeeld het geval in de regio Aalst en in de streek rond Gent, subregio 1 op ons kaartje (zie dia). De extreem kleine bedrijven leefden er in convivium met een aantal grote bedrijven – vaak ca 2-4 per dorp-, opgericht tussen de vroege ME en de 15de eeuw. Die grotere bedrijven vormden voor de arme peasant een goede werkvloer voor het dode seizoen en lieten hierdoor nog een grotere opsplitsing van het kleine bedrijf toe, terwijl de grote bedrijven -vaak eigendom van de burgerij- er konden profiteren van de lage lonen die in dergelijk systeem dienden te worden uitbetaald. In deze regio is de protoindustrie het best tot ontwikkeling gekomen (als aanvullend inkomen van het hyperkleine bedrijf). Landschappelijk uitte zich dat in vele heel kleine in wirwar georganiseerde percelen maar ook telkens in enkele zeer grote percelen die ernaast lagen en die soms de tijd overleefden oimadt ze een ander eigendomsstatuut hadden: het waren namelijk meestal pachtpercelen die alleen door ene beslissing van de eigenaar en niet van de gebruiker splitsbaar waren en zijn!

Hier op deze dia ziet u het voorbeeld van Hillegem uit die regio (topokaart 18de eeuw en kadasterkaart M19de eeuw). Hoewel vele kleine percelen er door een haag waren afgebakend (om te voorzien in energie op het kleine bedrijf) waren er ook regio's waar open en gesloten landschappen afwisselden en waar nog kleine gesloten boscomplexen zorgden voor de houtproductie noodzakelijk was in een dergelijke overlevingseconomie.

Een andere regio is het Meetjesland in het Noorden van de provincie Oost-Vlaanderen (regio 4 op de kaart). Hier niet die historisch gegroeide oude wirwar van percelen maar systematische lange maar zeer dunne percelen van kleine boeren waartussen zich enkele grote bedrijven met grote percelen hadden genesteld. Eigenlijk had zich hier hetzelfde systeem ontwikkeld als in de regio Gent-Aalst-Geraardsbergen Oudenaarde maar dan wel in een nieuwe jongere eigendomssituatie: ooit was het een turfwinningengebied met smalle percelen. In dit oud landschappelijk stramien ontwikkelde zich die commerciële overlevingseconomie: de smalle percelen werden er met een houtrand afgebakend tot een merkwaardig geometrisch gesloten landschap.

DIA

In de regio Kortrijk was het dan weer lichtelijk anders. Hier verhinderde de structuur van de eigendomsrechten een extreme versnippering van een vrij groot aantal bedrijven. In deze regio was immers tijdens de ontginningsperiode veel grond en hofsteden in *leen* in plaats van in cijns uitgegeven wat mede te maken heeft met een vrij diep doorgedrongen heerlijke structuur aldaar. Er was daarom aldaar een niet al te begoede elite ontstaan met grote eigendomsrechten wiens patrimonium alleen vererfbaar was naar de oudste zoon toe (de lenen vererfdebn alleen op die wijze tot de 17de eeuw). Hierdoor is de structuur in deze regio's wat anders geëvolueerd: we vinden er in het Ancien Régime heel wat meer middelgrote bedrijfjes die er overleefden. Naast deze bedrijven ontwikkelden zich desalbiettemin ook veel microbedrijven die de speelbal werden van de Kortrijkse lakenhandelaars en drapiers die hun groot deel van hun productieactiviteiten er op het plateland lieten uitvoeren.

DIA Hier het voorbeeld Gullegem.

Tenslotte enkele woorden over het (zandig deel van het) Land Van Waas (regio 2 op de kaart) . Deze binnen-Vlaamse regio week ook weer ten dele af van het algemene model. Hier ontwikkelden zich relatief weinig grote bedrijven en was er een zekere tendens merkbaar naar het klein-middelgroot bedrijf. Ook dat heeft ongetwijfeld te maken met de evolutie van de eigendoms- en bezitsstructuren aldaar. Inderdaad, hier is tot in de 12-13de eeuw een groot savanne-achtig boscomplex bewaard gebleven dat minstens dateerde uit de vroege Middeleeuwen, het zogenaamde ‘Koningsforeest’ waar ondermeer de graaf van Vlaanderen graag zijn jachthobbie uitoefende (cfr. diens infrastructuur daarvoor in Sint-Gillis en Stekene). Die ontginning gebeurde wellicht in de eerst plaats door de boeren zelf die er de eigendomsrechten van kregen en de ontginning organiseerden in vrij lange brede percelen die nadien, in de 13-15de eeuw zijn opgesplitst in vrij vierkantige percelen. Op deze percelen heeft zich een specifieke draineringstechniek ontwikkeld, namelijk de natuurlijke drainage via de aanleg van zgn bolle, tonronde akkers die er nog ten dele vandaag zichtbaar zijn! Daar grootgrondbezitters er maar weinig grote hoeven hadden opgericht kon men deze grote hoeven zo die er al waren maar in beperkte gebruiken voor een aanvullend inkomen en dat verhinderde verdere opsplitsing van de andere kleinere bedrijven omdat die anders falliet gingen. Bovendien is het waarschijnlijk dat ook de bolle akkers zelf maar moeilijk deelbaar waren wat mede een al te grote opsplitsing verhinderde. De protoindustrialisering is er ook minder tot ontwikkeling gekomen dan in de Oostelijke en Zuidelijke regio’s die eraan grensden. Het bolle akkerlandschap heeft er wel geleid tot een zeer specifieke atmosfeer en een mooie lyrisch landschap dat, vandaar dat deze regio door vele buitenlandse bezoekers van heel vroeg met lof werd overspoeld!

Hier het voorbeeld Elversele bij Sint-Niklaas (DIA).

Het moge duidelijk zijn, de hierboven maar heel oppervlakkig behandelde voorbeelden laten hopelijk desalniettemin zien hoe sociale agro-systemen ontegensprekelijk hun invloed gehad hebben op het landschap. Ze laten ook zien hoe complex de materie tegelijk is en hoe in de analyse en de interpretatie rekening moet gehouden worden met vroeger historische tendensen die vaak heel veel diepteonderzoek vragen...

Maar alleen via een dergelijk intensief diepteonderzoek kan de landschapsgeschiedenis zich in de toekomst ontwikkelen tot een volwaardige wetenschap. Ik hoop dat de vele leerlingen en achterleerlingen van Jelle deze missie in de toekomst, minstens ten dele tot realiteit kunnen omzetten. Het ga je goed, Jelle!

Erik Thoen

Universiteit Gent, 14 april 2011

